

מדוע חיונית מזכירות פדגוגית חזקה יותר? ¹ / ד"ר צבי צמרת ²

ד"ר צבי צמרת מסכם את תקופת כהונתו בתפקיד יושב ראש המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך תוך הצגת מספר כשלים מרכזיים במערכת החינוך הישראלית: התפקוד המוגבל של המזכירות הפדגוגית, הפוליטיזציה שמאחורי המקצוע תרבות ישראל, ריבוי המקצועות לבגרות, מעמד מקצועות היסוד ואופן הוראת האזרחות. מוצע להקים מועצה מרכזית לחינוך בדומה למודל של המועצה להשכלה גבוהה.

מערכת החינוך הישראלית מורכבת הרבה יותר מאשר רוב מערכות חינוך בעולם הנאור. הבעייתיות הנוכחית בתוכה - ועוד יותר הבעייתיות העתידה, בין היתר בגלל השינויים הדמוגרפים הצפויים - סבוכות ביותר. אמנה על רגל אחת דוגמאות לבעייתיות של החינוך בישראל (ואין זה אומר שאלו הבעיות היחידות בעיניי):

החינוך הממלכתי-הכללי, המהווה עתה בסך הכול כארבעים אחוזים של המערכת החינוכית הישראלית, הולך ומצטמק משנה לשנה. לא רק באחוזים, אלא גם נומינלית. בשנים האחרונות ה'ממלכתיות' בתוכו הולכת ופוחתת והוא מפריט את עצמו לדעת. הולכים ונוצרים בו מוסדות חינוך מסוגים שונים, רובם ראויים ומיעוטם בלתי ראויים. אני מצטער לקבוע, אך המערכת החינוכית הממלכתית-הכללית, נמצאת בתהליך של התדרדרות. יש בה בעיות חינוכיות קשות, ביניהן בעיות של משמעת לקויה, אלימות, שיכרות, מתירנות מינית, חוסר כבוד למורים ועוד - והדברים מועלים לדיון ציבורי השכם והערב. כבר היום יש בה מחסור ניכר במחנכים ומחסור במורים מקצועיים בתחומים קריטיים - למשל, לשון עברית, מתמטיקה, כימיה, פיסיקה ואנגלית. המחסור צפוי להחריף פי כמה וכמה, כיוון שמעמדם של המורים בחינוך הממלכתי-הכללי, יותר מאשר בכל סקטור אחר, נמצא בנסיגה מתמדת.

החינוך הערבי מהווה כיום כשליש של מערכת החינוך הישראלית. הצפי הוא כי חלקם היחסי יגדל. בייחוד יעלה מאד מספר התלמידים במגזר הבדואי. כבר עתה משרד החינוך מתקשה לנווט את החינוך הערבי ובמקרים רבים הוא מופקר ל'חסדיהם' של אישים פוליטיים-אידיאולוגיים מחוץ למשרד המכוונים אותו³. באחרונה הוקמה מזכירות פדגוגית מטעם "ועדת המעקב" ששליטתה על מערכות החינוך של ערביי ישראל רבה ביותר. חובה לקרוא את מסמכי "החזון הערבי" שהוציאו לפני שנים אחדות גופים ערביים שונים - ביניהם את הפרק החינוכי-תרבותי החתום על ידי "ועדת המעקב" - ומהם ניתן להבין לאן הם חותרים. זאת ועוד: החינוך הערבי

¹ המאמר פורסם במקור בכתב העת כיוונים חדשים, חוברת 27, נובמבר 2012.

² ד"ר צבי צמרת כיהן כיו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך בשנים 2010-2011.

³ כך, למשל, איש במשרד החינוך לא ידע, עד שהתרעתי על כך ב-2009, כי העורך המדעי של ספר ההיסטוריה בערבית שממנו לומדים גם היום תלמידי ישראל הערבים על 'המזרח התיכון בעת החדשה' - הוא אחד משונאי ישראל הגדולים ביותר, פרופ' אילן פפה, שירד לאנגליה ופעיל בהסתה נגד מדינת ישראל. הספר אושר - כביכול - על ידי משרד החינוך ב-2006. מאז דבר לא השתנה. עדיין זה הספר הזה הוא ספר הלימוד המרכזי במגזר הערבי.

במזרח ירושלים, שבו לבדו לומדים עשרות אלפי תלמידים על חשבון ממשלת ישראל, הוא בגדר אניגמה לגבי הנהלת משרד החינוך. חלקים מרכזיים שלו מנוהלים על ידי הרשות הפלשתינאית.

החינוך החרדי – זה המוכר הלא רשמי ותלמודי התורה - מונה כחמישית של מערכת החינוך הישראלית. חלקו היחסי במערכת החינוך הישראלית צפוי לגדול. היום הוא מורכב מעשרות סוגים של זרמים וגופים, פתוחים יותר ופתוחים פחות – והוא במידה רבה אוטונומי. בניגוד לדימוי הציבורי המקובל, חלקם של מוסדות החינוך החרדיים מוצלח ומקבלים בהם את מרבית ערכיה של מדינת ישראל. אולם חלקים אחרים רק נהנים מכספי המדינה וסותרים את עקרונותיה: מלמדים באידיש, מפלים את בני עדות המזרח, אינם מקבלים את היהודים יוצאי אתיופיה, מטיפים נגד בית המשפט הישראלי ועוד.

החינוך הממלכתי-דתי (חמ"ד) קטן בהרבה מן החינוך הערבי ואף קטן מן החינוך החרדי ו'מוגן' על פי החוק. גם בו, ולא רק בחינוך הממלכתי-הכללי, יש בעיות של אלימות ושל מתירנות. בעת האחרונה ניהול המערכת נמצא בידי צוות נפלא. אבל, גם שם, ולא רק אצל החרדים, ישנם תהליכים חינוכיים מדאיגים. כך, למשל, בשנת הלימודים האחרונה כמעט מחצית המתחנכים בחמ"ד לא למדו ספרות לבגרות. או, דוגמה אחרת, מספר התלמידים הלומדים מדעים או אלו הלומדים שפה ערבית, נמוך מדי. גם בחמ"ד יש מחסור מדאיג במורים למקצועות ספציפיים.

מה מסקנתי מהדוגמאות שהבאתי: **למדינת ישראל דרוש גוף חינוכי-מקצועי, שיידע לנווט את הספינה החינוכית התועה כל כך בכל המגזרים. עליה לחזק את חוט השדרה המרכזי שלה ולשנס כוחות כדי להילחם בביזור ובשיסוע המאיימים על עצם קיומה. המדינה זקוקה למוקד חינוכי-מקצועי משמעותי שידע להתמודד עם הבעיות ההולכות ומחריפות במערכות החינוך בישראל.** הגוף – על פי החוק הקיים משנות החמישים⁴ – אמור היה להיות המזכירות הפדגוגית. אולם, גוף זה מוסמס ונדחק מאד על ידי השרים ועוזריהם, בעיקר בעשרים השנים האחרונות⁵. אפשר שצריך להציע במקומו גוף חוקי חדש, שיקבל את הסמכויות הקיימות של המזכירות הפדגוגית ויעניק לה סמכויות נוספות.

⁴ ראשית החוק ב'תקנון ועד החינוך – תשי"ג – 1953'. ראו: רות סטנר, דיני חינוך, חיפוקים, פרשנות ופסיקה, ירושלים 1966, עמ' 110-113. ראו גם: אביעד הכהן, 'החינוך בישראל בראי המשפט', בתוך: אלעד פלד (עורך), יובל למערכת החינוך בישראל, ירושלים 1999, עמ' 94.

⁵ אליעזר שמואלי במאמרו 'האם יש צורך בכלל במזכירות פדגוגית' (כיוונים חדשים, חוב' 26, יוני 2012) פוסק כי עתה "אבד הכלח על המזכירות הפדגוגית" וכי יש להעביר את משימותיה לגופי מחקר חיצוניים, ביניהם למכון סאלד שהוא עומד בראשו. כל מאמרי מכוון לכיוון הפוך: לחיזוק מעמד של המזכירות הפדגוגית, או ליצירת גוף ממלכתי אלטרנטיבי, שיתמודד עם הביזור הבלתי-מתקבל על הדעת של מערכת החינוך הישראלית, עם הפוליטיזציה הקשה שהיא עוברת ועם העובדה שמפורריה של המדינה מתרבים מיום ליום.

מה אומר מבקר המדינה על המזכירות הפדגוגית?

פרק אחד בדו"ח של מבקר המדינה השופט בדימוס לינדנשטראוס מחודש מאי 2012, עסק ב"מקצועות הלימוד בבתי הספר" ורובו ככולו עסק במעמד המזכירות הפדגוגית.⁶ אותו הפרק, שלצערי הרב 'טבע' בתוך דו"ח כולל שהקיף יותר מ-1,700 עמודים, תוקף את משרד החינוך ואת השר גדעון סער העומד בראשו. אולם, דומני כי אף אחד לא שם לב אליו. העיתונאים ושאר אמצעי התקשורת אפילו לא הזכירו אותו. למרות שמצב החינוך בישראל מטריד מאד את כולנו, איש לא התייחס לפרק הזה.

לו היינו יורדים בשלוש או ארבע מדרגות בסולם ההישגים של המבחנים הבינלאומיים – כל הארץ הייתה רועשת. לו אחוז המצליחים בבחינות הבגרות היה יורד בשלושה או ארבעה אחוזים – הייתה פורצת סערה. אבל, אותו פרק בדו"ח מבקר המדינה, עבר בקול דממה דקה. אומר מייד: בעיניי אותו פרק חשוב פי כמה וכמה מירידה במוצק סולמות ההישגים במבחנים בינלאומיים או בבגרות, קל וחומר כשלדעתי אותם הסולמות אינם משקפים את השאלות החינוכיות האמיתיות שצריכות להטריד אותנו.

מה נכתב באותו פרק של דו"ח המבקר: **כי שר החינוך, שהיה אמור על פי החוק למנות מזכירות פדגוגית, שתמיד התחלקה לשניים- מזכירות פדגוגית מורחבת וועדת קבע - לא עשה זאת.** מה תפקידם של אותם שני גופים? האחד, המזכירות הפדגוגית המורחבת, אמור להיות מועצה עליונה לענייני חינוך שתעסוק במדיניות, והשני, המצומצם יותר, ועדת קבע, אמור להיות הגוף האופרטיבי שיחליט בנושאים חינוכיים קונקרטיים. הגוף הראשון כלל בעבר כ-35 אנשים (אנשי אקדמיה, מנהלי מוסדות חינוך, מורים, אישי ציבור ואנשי הנהלת המשרד). הגוף השני כלל בעבר 13 אנשים (כולם מתוך המזכירות המורחבת).

כל ימי כהונתי כיו"ר המזכירות הפדגוגית⁷ ביקשתי מהשר גדעון סער כי ימנה את המזכירות הפדגוגית על שני חלקיה, אך – כאמור - הדבר לא התרחש. יתר על כן, מוזכר בדו"ח המבקר כי משך חודשים רבים בימי כהונתו של השר סער, ולמעשה כמחצית ימי כהונתו, לא היה כלל יו"ר למזכירות הפדגוגית. **מסתבר כי לדעת השר – וכנראה גם לדעת שרים אחרים - המזכירות הפדגוגית והיו"ר שלה אינם חשובים⁸.**

⁶ דו"ח מבקר המדינה מס' 62, מאי 2012.

⁷ המכרז שעל פיו זכיתי בתפקיד יו"ר המזכירות הפדגוגית פורסם ב-2/10/2009. בתיאור תפקידי היו"ר נאמר, בין היתר: "מפעיל את המזכירות הפדגוגית ואת ועדות המשנה שלה. מתווה את המדיניות הפדגוגית של מערכת החינוך, בכפיפות לשר ולמנהל הכללי. מכוון ומדריך את יחידות המשרד ואת המחוזות, בהתאם למדיניות זו. אחראי לאישור תכניות לימודים, לרבות שינויים ותיקונים בהן" ועוד.

⁸ לא היה יו"ר למזכירות הפדגוגית מעת בחירתו של השר גדעון סער במאוס 2009 ועד לכניסתי לתפקיד בראשית 2010. כמו כן לא היה יו"ר מעת התפטרותי בראשית נובמבר 2011 ועד לכניסתה לתפקיד של פרופ' עפרה מייזלס בתחילת יולי 2012. אגב, בניגוד לדברי אליעזר שמואלי, במאמרו 'האם יש צורך בכלל במזכירות פדגוגית?', לא הובאתי לתפקיד על ידי השר סער, שכלל לא הכיר אותי, אלא על ידי המנכ"ל ד"ר שמשון שושני, שהכיר אותי היטב. שושני אמר לי: "סער עיכב משך חודשים את המינוי שלך כיוון שהוא חשב שאני מביא לו עוד מפא"יניק"...

א פעם מביאים בישראל כדוגמא את מערכת החינוך של פינלנד. **פחות מדגישים כי החינוך בפינלנד מתנהל על ידי גוף מקצועי חיצוני ולא דווקא בידי שרים-פוליטיקאים וכי שם השרים אינם מחליטים מה יילמד ומה לא יילמד.** בפינלנד, כשרוצים להכניס מקצוע לימודי חדש, דנים על כך בגוף הדומה מאד למזכירות הפדגוגית המורחבת ומחליטים על כך אופרטיבית בגוף הדומה לוועדת הקבע: אחרי ההחלטה בונים תכנית לימודים מדוקדקת, מכשירים מורים לתכנית החדשה, מכינים ספרי לימוד ואמצעי לימוד אחרים – ורק אחרי כמה שנים התכנית החדשה נכנסת למוסדות החינוך. לעומת זאת אצלנו, **כל שר מחליט על מקצוע חדש ותוך שלושה-ארבעה חודשים מתחילים ב'יישום': ללא תכנית לימודים ראויה, ללא התחשבות במקצועות לימוד מקבילים, ללא מורים הולמים, ללא ספרי לימוד וללא אמצעי לימוד אחרים...**

בעשרים השנים האחרונות היו לנו עשרה שרי חינוך. נרענן את הזיכרון: שולמית אלוני כיהנה מ-13/7/92 עד 11/6/93; אמנון רובינשטיין מה-31/6/93 עד 16/6/96; זבולון המר כיהן בפעם השלישית מ-17/6/96 עד 20/1/98; יצחק לוי מ-28/1/98 עד 7/7/99; יוסי שריד מה-7/7/99 עד סוף אפריל 2000; אהוד ברק כיהן כמ"מ שר החינוך תקופה ארוכה גדולה יותר מזו שכיהן שריד: מאפריל 2000 עד 7/3/2001; לימור לבנת מ-7/3/2001 עד 14/1/2006; מאיר שטרית מ-15/1/2006 עד 7/5/2006; יולי תמיר מה-7/5/2006 עד 30/3/2009; גדעון סער מ-31/3/2009 עד היום. בעיקר "בזכות" לימור לבנת וגדעון סער - כל אחד משרי החינוך שהזכרתי כיהן בממוצע שנתיים. לו היינו יוצרים ממוצע של שמונה השרים האחרים, היינו מגיעים לתקופת כהונה ממוצעת של כשנה (!).

למרות שכל אחד משרי החינוך האחרונים כיהן רק תקופה קצרה, כל אחד מהם החליט החלטות חינוכיות-מקצועיות כבדות משקל. רוב השרים קבעו מה יילמד ומה לא יילמד במערכת החינוך, כמה שעות ילמדו כל מקצוע, במה ייבחנו ובמה לא ייבחנו. התוצאה: זה ניסה לבטל מקצועות לימוד מסוימים וזה הוסיף מקצועות; זה הרחיב את שעות הלימוד בהיסטוריה היהודית והכללית וזה קיצץ בהם (אך איש מהם לא דאג שילמדו ברצינות את תולדות מדינת ישראל); זה הורה ללמד את שיריו של מחמוד דרוויש וזה לחם נגדם; זה הטיף ללמד את ה"נכבה" וזה יצא נגדה; זה ביטל את הלימוד בע"פ של פרקי תנ"ך וזה החליט שילמדו בע"פ; זה ניסה להפחית את מספר בחינות הבגרות וזה 'המציא' את שיטת המיקוד (שאגב, אינה נהוגה בשום מדינה בעולם); זו ראתה חשיבות פחותה במבחנים הבינלאומיים וזה הוסיף שעות רבות בלימוד שלושת המקצועות שבהם נבחנים במבחנים הבינלאומיים; זו המציאה מקצוע שנקרא "מאה מושגים ציוניים", זו יצרה את "מתווה פרופ' אבי שגיא בתרבות ישראל" וזה ביטל אותו ויצר את "מתווה פרופ' בני איש-שלום בתרבות ישראל".

בעת כהונתי כיו"ר המזכירות הפדגוגית "הוטלו מלמעלה" כמה וכמה מקצועות חדשים, ביניהם שלושה המוזכרים בדו"ח של מבקר המדינה ממאי 2012: מקצוע אחד – "חינוך פיננסי" – נכנס למערכת החינוך בעקבות ההסכם הקואליציוני בין מפלגת העבודה ובין הליכוד (סעיף 35) ... מקצוע אחר – השפה האיטלקית – נוצר לקראת ביקורו בארץ של ראש ממשלת איטליה סילביו ברלוסקוני... המקצוע השלישי - 'תרבות ישראל' – התווסף למערכת בצורתו הנוכחית כחלק מיחסי הציבור של השר⁹...

המקצוע האחרון, 'תרבות ישראל', הוא בעיניי הבעייתי מכולם. הוא נלמד בחינוך הממלכתי-הכללי בארבע שכבות - כיתות ה', ו', ז', ח' – ובסך הכול, על פי החלטת השר, לומדים אותו כיום כמאתיים חמישים אלף תלמידים. מלמדים אותו יותר משבעת אלפים מורות ומורים, שאיש מהם לא הוכשר ללמד אותו.

'תרבות ישראל' הוא כנראה מקצוע שיש לו "סקס-אפיל" פוליטי: השרה לימור ליבנת החליטה שתלמידי ישראל צריכים להכיר במסגרתו "מאה מושגים ציוניים". היא תבעה כי ילמדו אותו באלפי כיתות. התביעה יושמה חלקית, ברוב בתי-הספר היא הופעלה משך שנה-שנתיים לכל היותר. כאשר לבנת הוחלפה בידי השרה יולי תמיר, זו השליכה לפח את התכנית של "מאה מושגים" – כולל את עשרות אלפי עותקי הספרים שהוכנו במיוחד ואת אלפי שעות ההשתלמות שהמורים עברו. היא קראה לפרופ' אבי שגיא וזה הכין, בסיוע ועדה, "מתווה להוראת תרבות ישראל", יותר פלורליסטי ופחות דוגמאטי¹⁰. כיוון שתמיר כיהנה פחות משלוש שנים – ו"מתווה שגיא" יצא לאור בשנת כהונתה האחרונה - היא לא הצליחה להחדיר את המתווה במוסדות חינוך רבים. כשהגיע השר גדעון סער, כבר בשנתו הראשונה הודיע על ביטול "מתווה שגיא" והורה להכין מיידית תכנית חדשה. לפני שהגעתי לתפקידי, הוא מינה ועדה מטעמו לנושא 'תרבות ישראל', בראשותו של פרופ' בני איש שלום, וזו הכינה תכנית-לימודים שהשר לבדו – ולא יו"ר המזכירות הפדגוגית או אנשי מקצוע אחרים - סמך את ידיו עליה...

אני, כשאך נכנסתי לתפקידי, הוצפתי בתלונות על אותה תכנית-לימודים חדשה. ראשוני הטוענים היו המפקחים-המרכזים (מפמ"רים) על לימודי התנ"ך, התלמוד, ההיסטוריה ומחשבת ישראל. כל אחד מהם טען, ולדעתי בצדק, "למקצוע שלי יש רק שעתיים שבועיות בכל כיתה, מדוע צריך להמציא מקצוע חדש הכולל את התכנים של המקצוע שלי, ולהורות על למידה, בדרך כלל על ידי מורים שונים, ללא כל תיאום עם התכניות הקיימות". אחד המפמ"רים לגלג באופן פרטני יותר על התכנית החדשה ובמיוחד על זו שיועדה לכיתות ה' שלפיה המורות והמורים הצטוו ללמד על "מעמד הנשיאות בישראל מימי המקרא ועד לימינו".... הוא שאל רטורית: "האם ברור לך למה

⁹ בראשית שנות התשעים הוקמה על ידי השר זבולון המר ועדה שעניינה תגבור לימודי היהדות בחינוך הממלכתי-הכללי (הידועה בשם 'ועדת שנהר', על שם היו"ר פרופ' עליזה שנהר). הייתי אחד החברים הפעילים בוועדה ואף כתבתי את מרבית טיוטת הדו"ח הסופי של אותה ועדה. 'תרבות ישראל' הינו גלגול מעוות של אותו דו"ח.
¹⁰ ה'מתווה להוראת תרבות ישראל' יצא לאור בהוצאת משרד החינוך בשנת תשס"ח (2008). בוועדה היו חברים מכובדים רבים: לבד מפרופ' אבי שגיא (יו"ר), גם ד"ר רון מרגולין, פרופ' עלי יסיף, הסופר חיים באר ואחרים.

הכוונה בנשיאי ישראל מימי המקרא עד לימינו¹¹? אילו מורות חילוניות בבית ספר יסודי יכולות בכלל ללמד זאת?"

גם שני ראשי ועדות-מקצוע מרכזיים, שניהם אנשי אקדמיה מוערכים מאד – פרופ' יאיר זקוביץ, ראש ועדת המקצוע לתנ"ך, ופרופ' אביגדור שנאן, ראש ועדת המקצוע לתורה שבע"פ – התלוננו. שניהם כתבו מכתב זועם להנהלת המשרד בעניין התכנית החדשה. אצטט רק את חלקו: "נבצר מאתנו להבין מה תועלת יש בכל מה שקרוי 'מקצוע' חדש זה... לא עלה בידינו להבין כיצד אוסף מקורות בנוסח 'הכול בכול מכול כול' יוצר מקצוע של ממש ולאילו מורים יהיו הכישורים ללמד מן המשנה עד לרב סולובייצ'יק וממגילת העצמאות עד 'ספר הברית'¹². גם אם יזכו להשתלמויות, הרי השטחיות תזעק לשמים... הכשרת מורים אינה אפשרית לפני שיש תכנית לימודים בהירה ומבוססת... ולעניין הפגיעה במקצועות הקיימים: כיוון שהמקצוע החדש איננו מקצוע ממש, אך זוכה ליוקרה בשל תמיכת ראש המערכת, ברור שזוהרם של המקצועות הקיימים יועם".

הסכמתי הן עם המפמ"רים והן עם ראשי ועדות המקצוע. עברתי ביסודיות על פרטי התכנית החדשה והיה ברור לי כי היא אינה הולמת את הגילאים שאליהם היא מכוונת. ידעתי כי אין לה מורים מתאימים שיוכלו ללמד אותה. חזרתי וטענתי פעמים רבות בשיחותיי עם המנכ"ל ובשיחותיי הבודדות עם השר. הצעתי להשהות את התכנית, או, למצער, להכניסה למערכת החינוך טיפין טיפין. נאמר לי: "עליך לציית, כך הוחלט".

לשמחתי, מבקר המדינה, ביוזמתו, התייחס להחלטות על הכנסת המקצוע 'תרבות ישראל'. הוא סיכם את עמדותיו בדו"ח שהוזכר ממאי 2012. סיכומם של דברים היה: "אין במשרד החינוך הוראות וכללים לקיום מסודר של ההליכים להוספת מקצועות לימוד למערכת החינוך ולגריעת מקצוע.... הסמכות העליונה בכל הנושאים הפדגוגיים של מערכת החינוך והזרוע להתוויית המדיניות הפדגוגית של המשרד היא המזכירות הפדגוגית במשרד... אולם המזכירות הפדגוגית לא הייתה שותפה בתהליך שבמסגרתו הוחלט להוסיף נושאי לימוד".

למען האמת, דו"ח המבקר גם שימח אותי וגם אכזב אותי. אחד העוסקים במלאכה אמר לי כי מלכתחילה המבקר התכוון לפרסם בו את העלויות הכספיות של המקצוע 'תרבות ישראל' – ובסך הכול מדובר על עשרות מיליוני שקלים ואולי על מאות מיליונים – אך הדבר לא נעשה. אין לי ספק כי לו הציבור היה שומע את סך הכספים שירדו לטמיון, ולא רק את הביקורת העקרונית על השאלה מי קובע את תכני החינוך בישראל, תגובתו הייתה שונה.

¹¹ בגלל החופזה וחוסר הרצינות, אפילו בעובדות הפשוטות ביותר על נשיאי מדינת ישראל "מומחי" תרבות ישראל - טעו. הם הוציאו לאור באמצע שנת הלימודים תשע"ב מערך-לימודים על כל נשיאי המדינה, שנשלח לכל בתי הספר בארץ, תוך "דילוג" על נשיא המדינה החמישי יצחק נבון... ראו: 'מעריב' מיום 22/5/2012.
¹² מורים אחדים פנו אליי ושאלו אותי: "האם הכוונה ב'ספר הברית' ל'ברית החדשה'?"

בדו"ח מבקר המדינה ממאי 2012 יש גם פרק על הריבוי הבלתי מתקבל על הדעת של מספר המקצועות לבגרות בישראל. ריבוי המקצועות מעיד על ההתנהלות המגובבת של החינוך בישראל ועל הצורך בניווט מקצועי וחזק שיוציא את הבר מן התבן ויכוון את המערכת באופן שונה. בדו"ח נמצא כי יש "157 מקצועות חובה ובחירה שבהם נבחנים התלמידים בבחינות הבגרות"¹³. המבקר התריע על כך שאחד היעדים החשובים שהציב לעצמו משרד החינוך בראשות השר גדעון סער, לשנים 2009-2010, היה צמצום מקצועות הבחירה ב-25% ו"המשרד לא עמד ביעד זה".

המבקר – כמובן צודק! כמות המקצועות לבגרות בישראל - שהלכה ונערמה לה משך שנים - מבהילה. היא גבוהה פי כמה וכמה מכמות המקצועות לבגרות המקובלת בכל ארצות אירופה. יש ברשימה מקצועות אקדמיים שמן הראוי כי יילמדו אך ורק במוסדות להשכלה גבוהה, כגון: קרימינולוגיה, יחסים בינלאומיים, ביוטכנולוגיה, ביוכימיה או רפואה. יש בה מקצועות אחרים ברמה נמוכה ביותר. איך אמר לי אחד מראשי המשרד: "העיקר שהתלמידים יקבלו תעודת בגרות, ושאחוז המקבלים יעלה, לא חשוב במה".

נלחמתי נגד המספר העודף של המקצועות לבגרות משך שנתיים – ודבר לא השתנה. הצעתי לשר למנות ועדה שתמוודע עם ריבוי המקצועות – והוא סירב. כשסיפרתי זאת לאחד העובדים הבכירים הוותיקים במשרד זה אמר לי בפשטות: "מה אתה רוצה שהשר יתמודד עם 60 זוגות הורים ברמת-השרון שבניהם לומדים משפטים בתיכון? או עם 200 הורים ברחבי הארץ שבניהם לומדים רפואה? אף שר לא יעשה זאת. מרגע ששר נכנס לתפקידו, ראשו ורובו מרוכז בדבר אחד: הוא חושב על הפריימריס העתידיים"¹⁴... אחרי פרישתו, ואולי בעקבות כניסתו של יאיר לפיד לפוליטיקה, מונתה ועדה לבחינת מקצועות הלימוד שבהן תהיינה בחינות-חובה לבגרות.

גם הצעה אחרת שלי להילחם בריבוי המקצועות - שאומצה על ידי ועד ראשי האוניברסיטאות (ור"ה) - לתת 'בונוס' מיוחד, קרי תוספת של 25% לכל ציון מעל ל-80, לאלו שילמדו מקצועות מורחבים מסוימים לבגרות, הוכשלה בידי השר. כדאי לדעת: היום יש 124 מקצועות ברמה מוגברת. כל אחד מהם מביא לזכייה ב'בונוס'. גם פיסיקה וגם קוסמטיקה, גם תנ"ך וגם קרימינולוגיה. שכנעתי את ראשי האוניברסיטאות שמן הראוי לעודד אך ורק מקצועות-לימוד שהמדינה חפצה ביקרם, אך החלטתם, שהתקבלה בחורף 2011, נדחתה על ידי השר...

¹³ דו"ח מבקר המדינה מס' 62, עמ' 775.

¹⁴ אותו אדם אמר לי: "אתה רואה, אחרי שפרשת – יאיר לפיד הצליח במה שאתה נכשלת..."

ראשית 2011 הכנו ניתוח מדוקדק של מספר הלומדים לבגרות מורחבת במקצועות הליבה ההומניים ובמקצועות הליבה המדעיים¹⁵. מצאנו שיש בריחה מבהילה ממקצועות-הליבה ההומניים. כך, למשל, בחינוך הממלכתי-הכללי ב-2009 רק 0.9% למדו תנ"ך מורחב (בסך הכל 481 תלמידים), רק 3.1% למדו ספרות מורחבת (1632 תלמידים) ורק 1.1% למדו היסטוריה מורחבת (877 תלמידים). לגבי מקצועות הליבה המדעיים בחינוך הממלכתי-הכללי, המצב לא פחות מדאיג. במדינות ה-OECD מקובל כי אחד מכל חמישה-שישה תלמידים לומד פיסיקה מורחבת או כימיה מורחבת. אצלנו – במגזר היהודי - רק אחד מכל שנים-עשרה תלמידים לומד פיסיקה, ורק אחד מכל חמישה עשר לומד כימיה. מעניין לציין כי במגזר הערבי, אחוז הלומדים פיסיקה גבוה ב-125% יחסית ליהודים ואחוז לומדי הכימיה גבוה ב-350% יחסית ליהודים (אפילו אצל הבדואים אחוז לומדי הכימיה גדול פי 3 מאחוז הלומדים בקרב היהודים). הראיתי את הנתונים שהכנו לשר ולמנכ"ל. בעיקר המנכ"ל, נדהם והזדעזע. סיכמתי איתו כי נערוך דיון מיוחד בהנהלת המשרד¹⁶ בנתונים הקשים וכי נציע הצעות אופרטיביות לתיקון המצב. נקבעה ישיבה של הנהלת המשרד – ועל פי הוראה מלשכת השר היא בוטלה. כששאלתי: "מדוע בוטלה הישיבה"? - השיבו לי בגלוי מלשכת השר: "חששנו כי הנתונים ידלפו לכלי התקשורת".

¹⁵ המסמכים הוכנו בסיוע עוזרי יונתן אורן. בראשית 2011 ניתן היה להגיע לכל המאוחר לנתוני 2009. אלו הובאו במקביל לנתונים בעשור שקדם להם.

¹⁶ הנהלת המשרד היא גוף המונה כשלושים איש. זהו גוף חשוב, המתכנס אחת לכמה שבועות, אך עיקרו אנשי מינהל ואנשי ביצוע. למרות שבעיניי גוף זה אינו הגוף המתאים לדיון-עומק, הסכמתי להצעה לדון דיון ראשוני שם.

אחד הנושאים שעמלתי עליהם משך שנתיים היה לימודי האזרחות¹⁷, שהוכפלו בימי כהונתה של השרה יולי תמיר. שמחתי מאד שהוחלט להקדיש יותר זמן בכיתות הגבוהות של מערכת החינוך לשאלות אקטואליות, אך דרשתי שאלו תתבססנה יותר על עובדות היסטוריות ועל ידע היסטורי¹⁸. התרעתי כי אי אפשר לדון בכותרות העיתונים של אתמול, ללא רקע מקיף יותר. הראיתי מחקר חשוב, שנעשה באוניברסיטה הפתוחה ביזמת המזכירות הפדגוגית, שהראה כי כך בנויות תכניות הלימודים בחמש ארצות נאורות: קנדה, בריטניה, גרמניה, הונגריה ואוסטרליה¹⁹. הצבעתי על כך כי בכל אותן ארצות ובארצות רבות אחרות, תולדות המדינה מעורבות בלימודי האזרחות ואין הפרדה חותכת הדיסציפלינות. למרות זאת עמדתי לא התקבלה והותקפתי ללא הרף.

גישתי המקצועית התבססה, בין היתר, על הכרת הבורות ב'שטח' ועל סיורים פדגוגיים רבים שערכתי בעשרות בתי ספר מכל זרמי החינוך. ברובם ככולם למדתי שחוסר הידע לגבי ההיסטוריה המודרנית "חוגג". כך, למשל: רבים מבלבלים בין החלטת החלוקה של האו"ם ובין ההכרזה על הקמת המדינה; רבים יודעים על הטבח בדיר יאסין, שהיה אחד הגורמים שהולידו את בעיית הפליטים הערבים, איש אינו יודע על טבח ביהודים, למשל, הטבח ביהודי עדן שבוצע אחרי החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947 ונרצחו בו יותר יהודים ממספר הנרצחים בדיר יאסין. לא מצאתי תלמידים שיודעים על פרעות אחרות ביהודים בארצות ערב ועל רציחות של יהודים בימי מלחמת העצמאות במצרים, בסוריה ובארצות מוסלמיות שונות – שהביאו פליטים יהודים רבים לעלות ארצה. רובם המוחלט של התלמידים אינו מכירים את הרקע לפרוץ מלחמת ששת הימים ואת הניסיונות הנואשים להימנע ממלחמה. כששאלתי במוסדות חינוך שונים: "ממי כבשנו את יהודה ושומרון?", השיבו לי לא פעם: "מהפלשתינאים". בכמה כיתות ביקשתי כי יציירו את גבולות המדינה דהיום ויפרטו את גבולות הקו הירוק – התלמידים היו מובכים לחלוטין ומעטים בלבד ידעו בכלל לשרבט את מפת המדינה ובפרט את זו שעד 1967. בודדים יודעים על תהליכי קליטת 'העלייה הגדולה' בשנות המדינה הראשונות, על ההקמה המופלאה של עיירות הפיתוח, על 'מלחמת ההתשה', על המאבק של 'אסירי ציון' בברית המועצות, על 'מלחמת יום הכיפורים', על הרקע לפרוץ מלחמות לבנון, על עליית יהודי אתיופיה ועוד ועוד.

מקצוע האזרחות – שיעורב עם שיעורי ההיסטוריה החדשה שלנו – הוא בעיניי דוגמא מצוינת למקצוע שעשוי לחזק את חוט השדרה שלנו. במחצית הראשונה של שנות התשעים השתתפתי בוועדה ללימודי האזרחות, בראשות פרופ' עמנואל גוטמן, שהחליטה כי כל תלמידי ישראל, בכל המגזרים, ילמדו את אותם תכנים על מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית. הרקע

¹⁷ לצערי הרב, תגובות ציבוריות רבות על טיפולי בנושא לימודי האזרחות היו חסרות בסיס. רובן ככולן 'הובלו' על ידי עיתון 'הארץ', שלמדתי על בשרי את עיוותיו.

¹⁸ כדאי לדעת: ללימודי האזרחות מוקדשות שעתים שבועיות בחטיבות הביניים ובחטיבות העליונות, ולכל לימודי ההיסטוריה, היהודית והכללית, מוקדשות שעות מקבילות. תולדות מדינת ישראל, 'טובעות' בתוך כלל לימודי ההיסטוריה. למעשה הן כמעט שאינן נלמדות, אלא בכמה שיעורים בודדים "כשהמורה מספיק את החומר". 'תוצאות-הידע' התבררו לרבים בתכנית הטלוויזיה 'המקור' שערכו רביב דרוקר ומיקי רוזנטל ושודרה ביום 29/5/2012...

¹⁹ דוד מצר ונאוה רוזן, 'החינוך לאזרחות: תכניות לימודים בחמש מדינות נבחרות', הוצאת האוניברסיטה הפתוחה והמזכירות הפדגוגית של משרד החינוך, 2009.

להחלטתנו, שנעשתה בימים האופטימיים של 'הסכמי אוסלו', הייתה השאיפה לחזק את הייחוד הישראלי. מאז, מקצוע האזרחות טופח מאד, אך הוא הפך לא-אחת למקצוע מפורר. כך, למשל, בספר הלימוד הייחודי לבגרות ש"שלט" במדינת ישראל משנת 2000 עד 2011, ונלמד על ידי כל המגזרים, כולל ע"י הערבים והדרוזים, נאמר כי הדרוזים קשורים ל'וועד היוזמה הדרוזי', ש"פועל לחיזוק זיקתם של הדרוזים ללאום הערבי ומעודד פעילות למען השגת חירותו ועצמאותו של העם הפלסטיני, וקורא לביטול חובת הגיוס של בני העדה הדרוזית לצה"ל"²⁰... באותו עמוד מוזכר אח"כ כי פה ושם יש גם "אחרים"...או, בספר נכתב כי ישראל היא מדינתו של הקולקטיב היהודי ו"הערבים אינם חלק מקולקטיב זה, משום שהם אינם שייכים לחברת הרוב היהודית"²¹ ועוד ועוד.

בעקבות הביקורת שהשמעתי מכס המזכירות הפדגוגית החלו להיכתב ספרי אזרחות נוספים ולימודי האזרחות הפכו פלורליסטים יותר.²² אולם, לצערי הרב, אחרי פרישתי התגלה לציבור כי אחד הספרים המרכזיים לאזרחות שיצאו לאור לאחרונה שוב קורע אותנו לגזרים ומטיל דופי הן במדינה והן במגזרים שונים בתוכה. אחרי שאלפי תלמידים רכשו את הספר הקלוקל, הנהלת משרד החינוך, שהשתתה משך יותר מחצי שנה, החליטה – בצדק – לפסול אותו.²³

²⁰ העובדות הן: 83% של הדרוזים מתגייסים לצה"ל. אחוז גיוס הגבוה מזה של היהודים.

²¹ הכוונה לספר 'להיות אזרחים בישראל' עמ' 285 ועמ' 290.

²² בניגוד לדברים שכתב שמואלי במאמרו, כך לא סיכמתי את תקופת עבודתי במשרד החינוך. הדברים שהוא הביא במאמרו, הם ציטוט מערב שנערך בירושלים לרגל צאתו לאור של ספר חדש ללימודי האזרחות, בנוסף לספר המוזכר בהערה הקודמת.

²³ כוונתי לספר 'יוצאים לדרך אזרחית' שערכו ד"ר בינה גלדי ואחרים, הוצאת 'רכס', אבן יהודה, 2011 – אשר להלן כמה דוגמאות למשפטים לא-מדויקים, מכלילים ומפוררים בתוכו: "קיימת סתירה בין המסורת היהודית, הטוענת לייסודה בהתגלות אלוהית, לבין ערכי הדמוקרטיה שהם יצירה אנושית" (עמ' 53); "המחנה החרדי מסרב לקבל את קיומה של המדינה, כל עוד חוקת התורה אינה מוכרת כחוקת המדינה" (עמ' 294); "רצונה של סוריה להוות גורם מנהיג בעולם הערבי, יוצר מצב בו המדיניות הרשמית מזגזגת בין אמירות המכירות בישראל לבין אלו אשר מתנגדות לנוכחותה" (עמ' 410); "הימין הוא לרוב נציג יותר (מהמילה 'נץ' – עוף דורס המתקיים מציד בעלי חיים אחרים) ותומך יותר בפתרונות צבאיים כגורם בעל חשיבות לביטחון הלאומי... תנועות שמאל בדרך כלל מתנגדות לפעולות צבאיות". (עמ' 414).

מ ערכת החינוך בישראל סובלת מחילופים תכופים של שרים ושל מנכ"לים ומשינויים מערכתיים שמתרחשים אצלנו השכם והערב. עיקר בעייתה הוא הערבוביה הבלתי מתקבלת על הדעת שקיימת אצלנו בין החינוך ובין הפוליטיקה.

ההשכלה הגבוהה יציבה יותר ומתנהלת טוב יותר. אחת הסיבות לכך היא חוק המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג). על פי החוק, אותה מועצה כוללת 21 חברים ובראשה עומד שר החינוך. שם לפחות שני שלישים מבין חברי המועצה הם "בעלי מעמד בשדה ההשכלה הגבוהה, שהמליץ עליהם שר החינוך והתרבות, לאחר התייעצות עם המוסדות המוכרים להשכלה גבוהה". חברי המל"ג מתמנים לחמש שנים. בסמכות המל"ג להקים תת-ועדות שונות, המנווטות את החינוך הגבוה בישראל באופן יציב יותר.

הצעתי: לשקול הקמה של מועצה דומה למל"ג, מועצה מרכזית לחינוך, ממל"ח, שתמונה אחת לשש שנים, תבוא במקום המזכירות הפדגוגית ותעצים את הכוח החינוכי-מקצועי בישראל. לעניות דעתי, מן הראוי כי ראש הממל"ח יהיה שר החינוך וסגנו יהיה יו"ר מזכירות פדגוגית שימונה גם הוא לשש שנים. על פי תפיסתי, אותה מועצה, שכל שנתיים תחליף שלישי מחבריה, תכוון את כל המערכות החינוכיות בישראל מינקות ועד הגיוס לצבא. אני מציע כי היא תכלול: אישי חינוך, מנהלי בתי ספר, מורים, אישי ציבור ונציגי מוסדות שונים. ביניהם, נציגי הנהלת משרד החינוך, נציגי ארגוני המורים, נציגי מוסדות להשכלה גבוהה, נציגי מכללות להכשרת מורים ועוד. המועצה תקים שורה של תת-ועדות ובראש וראשונה: מועצה לגיל הרך, מועצה לחינוך היסודי, ומועצה לחינוך התיכון. יהיו בה גם תת-ועדות שתתייחסנה באופן ספציפי לבעייתיות המיוחדת במגזרים השונים.

הממל"ח יהיה הגוף היחיד שיוסמך להחליט ברוב דעות החלטות חינוכיות עקרוניות, כגון החלטות מה יילמד בישראל, כמה שעות ילמדו בכל גיל, היקף בחינות הבגרות ועוד. ההחלטות אלו תחייבנה את המגזרים השונים ותקבענה את המדיניות החינוכית בכל אחד מהמגזרים.